

TÜRKÇE'DE RUBÂİYYÂT-I HAYYAM TERCÜMELERİ

M. Fâtiḥ ANDI*

“Sâha-i fesîha-i irfânda hıyâm-ı hikem ü hakayık
diken Hayyâm gam ocağına düştü; yandı gitti.
Mikrâs-ı ecel hayme-i hayatının iplerini kesti;
dellâl-ı kazâ onu ucuza satıverdi.”

Hayyam (Terc. M.zâde İsmet)

Türk edebiyatının Divan şiiri devresinde yüzlerce yıl Arap ve Fars edebiyatlarıyla çok sıkı bir alışveriş içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Bilhassa şekiller, hayâl dünyası ve mazmunlar itibarıyla Fars şiirinin etkisinde kalan Osmanlı şairleri zamanla bu etkiyi geride bırakmışlar, hatta XVI., XVII. yüzyıla gelindiğinde artık bu vadiye kendileri de birer üstat olan Türk şairleri Fars şairlerine meydan okur bir ustalığı yakalamışlardır.

Bu etkileşim, bizim şairlerimizin ve hatta edebiyat okurlarımızın Hâfız gibi, Şeyh Sa'dî gibi, Örfî gibi, Maarri gibi Arap ve Fars şairlerinin eserlerini de okumalarını, onların hayâl ve düşünce dünyalarından da haberdar olmalarını doğurmuştur. Bu haberdar oluş, şairlerimizin söylediklerine ve münevverlerimizin yazdıklarına da bir kültürel zenginlik olarak yansımıştır.

Şüphesiz ki bu şairlerden birisi de Ömer Hayyam'dır¹.

Fuad Köprülü'nün dediği gibi: “Eski Acem edebiyatını kendi edebiyatları kadar ve belki daha fazla bilen bizim eski Osmanlı erbâb-ı dânişi, Hayyam'ın rubâilerine şiddetle meftûndular.”² Zira herhalde Hayyam'ın şiirlerinde çizdiği rindâne tablo, ortaya koyduğu melâmet atmosferi, bizim divan şairlerimizden bir çoğunun şiirlerinde ve şair karakterlerinde yankısını bulmuştur. Bakılsa, Nedim'den Nefî-ye, Şeyhülislâm Yahya'dan Hâletî'ye pek çok divan şairinin şiirlerinde Hayyamâne esintiler, hatta meâlen benzerlikler yakalamak kolaydır.

Fakat bu yakınlığa ve aşinalığa rağmen, Divan edebiyatı devresinde Hayyam rubâilerinin yaygın olarak Türkçe'ye aktarıldığını, bu rubâilerin Türkçelerinin dönemin edebiyat okurlarının dilinde dolaştığını ileri sürmek, bu konuda etraflı ça-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

1 Hayyam'ın hayat hikâyesi hakkında geniş bilgi için bk. V. Minorsky. “Ömer Hayyam” madd., *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1970, s. 472-480; Abdülbâkî Gölpınarlı. *Hayyam-Rubâiler ve Sılsalat-al-Tartib, Ibn-i Sinâ'nın Yıncıd'ı ve Tercemesi*, İstanbul 1953, s. III-XLVI; a. mlf., *Hayyam ve Rubâileri*, İstanbul 1973, s. 5-22.

2 Fuad Köprülü, *Bugunku Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 271

lışmalar yapılmadan, dayanaksız bir iddia olur³.

Ali Nihat Tarlan, *Hamâmîzâde İhsan'ın Ömer Hayyam Rubâileri* adlı eserinin başına yazdığı "Önsöz"de Hayyam için şunları söylemektedir:

"Hayyam şiirde bir amatördür. Zamanında şiir ile iştihârı rivayet ediliyorsa da, dîni akîdelere uygun olmayan rubâileri ona bir çok düşmanlar kazandırmıştır. İran tezkire-nüvisleri Hayyam'ın bu mülhidâne telakkî edilen yazıları üzerinde durarak, onu pek tutmazlar."⁴

Ali Nihat Tarlan'ın bu cümleleri sanki ilk bakışta yukarıda söylediklerimiz konusunda bir şüpheyi de akla getirmektedir:

Acaba Hayyam'ın rubâilerinde itikâdî açıdan böylesine "aykırı" bir şahsiyete ve düşünceye sahip oluşu, İran tezkirecileri gibi, bizim şairlerimizin de mi tepkilerini veyahut en azından ihtiyatlı yaklaşımlarını celbetmiştir? Yahut bizim şairlerimiz, İran şuarâ tezkirelerine baktıklarında oralarda, Tarlan'ın dediği gibi, Hayyam'ın meskût geçildiğini veyahut pek önemsenmediğini görüp, kendileri de mi böyle bir tutum içine girmiş ve bu yüzden ondan rubâiler tercüme etmemişlerdir? Veyahut da yukarıda ileri sürdüğümüz üzere Nef'î, Hâletî, Nedim, Şeyhülislâm Yahya gibi şairlerdeki rindlik teminin ve Hayyamâne duyuş ve ifadelerin gerisinde Hayyam'dan haberli oluş yatmamakta mıdır? Bu benzeyişin etkilerini başka sebeplerde mi aramalıdır? Yoksa gerçekten Hayyam XIX. yüzyıla kadar adı bilinmeyen, en azından önemsenmeyen bir şairken, Avrupalı araştırmacıların ve edebiyat çevrelerinin onu kendi zevklerine, dünyayı idrâklerine uygun bularak, yeniden keşfetmeleri neticesinde mi bizde de tanınmıştır?

Eski İran münekkit ve tezkirecilerinin Hayyam'ı lâıykıyla takdir edemedikleri Köprülü tarafından da ifade edilir⁵.

Yukarıdaki bu sorulara karşılık önce söylemek gerekir ki, Hayyam ismi divan şairleri tarafından hiç de bilinmeyen yahut görmezlikten gelinen bir isim değildir. Nitekim Nef'î bir fahriyyesinde

*"Hâfız u Ibn-i Yemîn'im gazel u kut'ada ger
Söylesem belki rubâide olurdum Hayyâm"*⁶

mısrayıyla kendisini Hayyam'a denk tutmakta ve eğer rubâî tarzına meyletmiş olsaydı, bu tarzda Hayyam'ın ustalığını yakalayabileceğini söylemektedir.

Fehîm-i Kadîm'in divanında yer alan bir rubâide ise Hayyam'ın ismi şu şekilde geçmektedir:

3 Bizim ilgili kaynaklarda, kütüphane kataloglarında ve konunun uzmanları nezdinde yaptığımız araştırmalar ve soruşturmalar, divan edebiyatı devresinde (XIX. asır öncesinde) yapılmış bir Hayyam çevirisine rastlamamızı mümkün kılmamıştır.

4 Hamâmîzâde İhsan, *Ömer Hayyam Rubâileri*, İstanbul 1966, s. 4.

5 Köprülü, a.g.e., s. 271.

6 "Kasîde Der-medh-i Şeyhülislâm Muhammed Efendi". *Nef'î Divanı*, (Haz. Metin Akkuş), Ankara 1993, s. 218.

"Nâçâr ki mest-i 'aşk-ı Hayyâm oldum
Bu çârsû-yı cihanda bed-nâm oldum.
Aşk ile idup rubâîye meyl Fehîm
Hayyâm-sıfat şöhret-i eyyâm oldum."7

Nev'îzâde Atâî'nin, kendisi için rubaî vadisinde "reşk-revân-ı Hayyâm" olduğunu söylediği⁸ Azmîzâde Hâletî ise

"Güyâ sûtûn-ı hayme-i ma'nâ olup kalem
Hayyâm-ı çârsû-yı rubâî benem bu dem."9

demektedir.

Latîfi, *Tezkiretü's-Şuarâ*'sında Rumeli'den, Üsküp dolaylarından bir şair olan Mîrî-i Rûmî'den bahsederken, onun, ustalığını göstermek için bütün bilgi ve hünerini ortaya koyarak yazdığı şiiirlerden başka Arap şairlerinden Selmân ve İbn Yemîn'in kıt'aları ile Hayyam'ın pek çok rubaîsinin yazılı olduğu yarım tabaka kağıdı İskender Çelebi'ye götürdüğünü, bu kıt'a ve rubaîlerin her birinin onun hâlini anlatmaya birer tanık olduğunu söylemektedir¹⁰.

Verdiğimiz bu örneklerde Nef'î, Fehîm-i Kadîm ve Hâletî'nin mısraları, çağdaşı şairlere karşı bir meydan okumayı herkesin bildiği, eserlerini yakından tanıdığı bir isme dayandırarak yapma havası içerisinde yazılmışlardır. Aksi takdirde, kimsenin bilmediği yahut en azından önemsemediği bir isimle kendilerini kıyaslanmanın çok da tutarlı olmadığı açıktır. Oysa tam tersine her üç şair de, herkesçe marûf bir isim olarak Hayyam'ı, üstelik benzerleri arasında sivrildiği bir yönünden, yani onun rubaîdeki başarısından yakalıyorlar ve bu noktada kendileri için bir övünme vesilesi arıyorlar. Hele Fehîm-i Kadîm'in

"Hayyâm-sıfat şöhret-i eyyâm oldum"

mısraı Hayyam'ın bu dönemde ne kadar tanınmış bir isim olduğunun açık bir ifadesidir.

Mîrî-i Rûmî örneğinde ise, şairin Hayyam'ın birtakım rubaîlerini, kendi hâlini en iyi anlatan şiiirler arasına katarak İskender Çelebi'ye sunması söz konusudur ki bu bir Osmanlı şairinin Hayyam'la ne kadar içli dışlı olduğunun göstergesidir.

Bütün bunlara ilâve olarak, Hayyam'ın *Rubâîyyât*'ının 1485 yılına kadar giiden eski yazma nüshalarının İstanbul'da da varlığı, onun bizim münevverlerimiz tarafından da okunduğunu ve beğenildiğini gösteren bir karinedir¹¹.

Bu durumda, şimdilik elimizdeki bilgilere göre, bizde Divan edebiyatımız i-

7 Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, s. 704.

8 Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakayık fî Tekmiletü's-Şakayık*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 740.

9 Bayram Ali Kaya, *Azmîzâde Hâletî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânının Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Edirne 1996, s. 66.

10 Latîfi, *Latîfi Tezkiresi*, (Haz. Mustafa İsen), Ankara 1990, s. 320.

11 Bu konuda bk : Gölpınarlı, *Hayyam-Rubaîler ve Silsilat-al-Tartib, İbn-i Sinâ'nın Tamcîd'i ve Tercemesi*, İstanbul 1953, s. XII-XV; V. Minorsky, a.g.m., s. 473-474.

çinde Hayyam'ın rubaîlerinin tercümesinin yapılmamış olmasını, bizim şairlerimizin habersizliği yahut inançları dolayısıyla Hayyam'ı görmezlikten gelmeleri ile değil, onların zaten aldıkları eğitim ve içinde yetiştikleri edebî kültürün sağladığı bir imkân olarak, bu rubaîleri orijinallerinden okuyor olmaları ile açıklamak daha doğru olacaktır.

***

Yukarıda da söylendiği üzere, Hayyam'ın Avrupa tarafından farkedilmesi ve eserinin Batı dillerine çevrilerek büyük takdir toplaması, etrafında bir Batılı muhibler yekûnu oluşturması, adına kulüpler, dernekler hatta enstitüler kurulması XIX. yüzyılda olmuştur. Bu durum ise, şairin yalnızca müslüman Şark âleminde değil, bütün dünyada tanınan, eseri birçok dillere defalarca çevrilen bir şahsiyet olmasını sağlamıştır¹².

Daha önceleri de Barthelemy d'Herbelot, Thomas Hyde, meşhur tarihçi Hammer, Garcin de Tassy gibi isimlerin değişik zamanlarda, değişik vesilelerle Hayyam'dan bahsetmelerine rağmen, Batı'da Hayyam'ı büyük şöhretine ulaştıran ilk isim meşhur İngiliz edîbi ve edebiyat araştırmacısı Fitzgerald'dır. Fitzgerald'ın yapmış olduğu manzum ve meşhur tercüme 1859 yılında Londra'da basılmıştır. Hemen arkasından ise bir Fransız olan Nicolas, 1867'de rubaîleri metinlerinin asılları ve tercümeleri ile Paris'te neşretmiştir. Bu iki ismin tercümelerini, daha sonraki yıllarda pek çok tercüme izler¹³.

Batı'da yapılan bu tercümelerin uyandırdığı ilgi, Hayyam'ın *Rubâiyyât*'ını, bizde, Tanzimat sonrasında içine girdiği Batılılaşma çabaları ile kendi beslendiği eski kaynaklarını bir süredir unutmuş görünen edebiyatçılarımızın da tekrar gündemine getirir¹⁴. Bu doğrultuda yazılan ilk eser ve yapılan ilk rubaî tercümeleri, kendisi de İran asıllı bir şair olan Muallim Feyzî Efendi'ye aittir. Muallim Feyzî'nin *Hayyam* isimli bu eseri, sevip saydığı Muallim Naci'nin teşviki ile önce 1302/1885 yılında *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika olarak neşredilir ve ardından 1303/1886 yılında 118 sayfalık bir kitap olarak basılır.

Muallim Feyzî'nin eserinin girişinde söylediği sözler, Osmanlı edebiyatçısının ve aydınının Hayyam'ı yeniden hatırlayışının ve farkına varışının, yine Batılılar

12 Burada Mehmet Âkif'in, Hayyam'ın bu şekilde popüler olması hususundaki bir yorumunu hatırlamak yerinde olur:

"Hayyam'ın kıymeti 'intrinsic' bir kıymet değil... Kabul edilmiş fikirleri kabul etmemekten çıkan yalancı bir kıymet. Parlayan bir çok şeyler gibi..." (Mithat Cemal, *Mehmet Âkif*, İstanbul 1986, s. 61)

13 Bu konuda bk.. Minorsky, a.g.m.: Abdullah Cevdet, *Rubâiyyât-ı Hayyam*, İstanbul 1926, s. 8-18; Rıza Tefik, *Omer Hayyam ve Rubâileri*, İstanbul 1945, s.12-18.

14 Fitzgerald'ın Hayyam tercümesinin bizim edebiyatçılarımızda uyandırdığı ilginin küçük bir yansıması olarak, Halide Edib Adivar'ın *Mor Salkımlı Ev*'inde Üsküdar Amerikan Koleji'ndeki talebelik yıllarını anlatırken söylediği aşağıdaki satırlar zikredilebilir:

"Ömer Hayyam'ın Fitzgerald'ın emsalsiz tercümesini, daha doğrusu adaptasyonunu o sene okuduk. Bana yıllarca, hatta şimdi dahi fikrimi ve ruhumu dinlendiren bir liman olmuştur." (*Mor Salkımlı Ev*, İstanbul 1996, s.129-130).

kanalıyla oluşunu ifade etmesi açısından ilginçtir. Bu "re-enforme" oluşu Muallim Feyzi Efendi şöyle dile getirir:

"Meğer bu zâtı Frenkler bizden ziyade takdir ve tevkîr ederlermiş! Çünkü mesmûâta nazaran hakîm-i müşârûn-ileyhin âsâr-ı celilesini defeâtla lisanlarına nakl ve tercüme eylemişler."¹⁵

Muallim Feyzi Efendi'nin bu kitabını izleyen ikinci çalışma ise, Müstecâbîzâde İsmet Bey'in Midilli'de sürgün olduğu yıllarda hazırladığı ve sürgünlük hayatının zor ve imkânlardan mahrum şartları içerisinde kitaplaştıramadığı, bugüne kadar da neşredilmeyerek yazma halinde kalmış olan *Muntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümelere* isimli eseridir. *Muntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümelere*, Müstecâbîzâde'nin Kânûn-ı evvel 1317/(1901)-Kânûn-ı evvel 1320/(1904) tarihleri arasında sürgün olarak bulunduğu Midilli adasında 1904 (hicri 1321) yılında hazırlanmıştır. Eser Hayyam'ın 177 rubâisinin nesren tercümesi, yer yer şerhleri ve birçok rubâinin hemen altında Türk şairlerinin benzer şiirlerinin de aktarılmasıyla oluşmuştur. Müstecâbîzâde, çalışmasının başındaki "Mukaddime"de Ömer Hayyamın hayatını anlatmıştır. Bir nüshası Müstecâbîzâde İsmet'in memleketi olan Balıkesir'den bize intikal eden ve üzerinde geniş bir çalışma yapmış olduğumuz bu eserin¹⁶ ikinci nüshası İstanbul'da Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Kitapları TY. Edb. 221 numarada kayıtlıdır ve her iki nüshası da şairin yakın dostu Ebussuûdzâde Suûd el-Mevlevî (Suûd Yavısı) tarafından istinsah edilmiştir¹⁷.

Bu iki tercümeyi 1914 yılında Abdullah Cevdet'inki ve 1922 yılında ise Hüseyin Daniş ile Rıza Tevfik'in müştereken hazırladıkları izler.

Bu arada, Müstecâbîzâde İsmet'inki gibi yazma halinde kalmış bir Hayyam rubâileri tercümesini de burada zikretmek gerekmektedir. Söz konusu eser, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı K. 530/2 numarada kayıtlıdır. Bir defterin içinde (v. 66-90) yer alan ve *Hayyam* başlığını taşıyan bu eser Mustafa Rüşdî b. Mehmed Tevfik tarafından hazırlanmıştır. Hayyam hakkında iki sayfalık genel bir mütalaadan sonra onun 101 rubâisinin mensur tercümesinin verildiği ve yer yer bu rubâiler etrafında kısa "mülâhaza" ve hikâyelerin zikredildiği bu rik'a hattıyla yazılmış kitabın istinsah tarihi belli değildir. Mustafa Rüşdî kitabına, Muallim Feyzî Efendi'nin *Hayyam* isimli eserinin mukaddimesindeki –yukarıda iktibas ettiğimiz– cümlelerine benzer şekilde, "Bu kıymetdar zâtı Avrupalılar bizden çok evvel takdir ve tevkîr etmişlerdir. Çünkü hakîm-i müşârûn ileyhin âsâr-ı celilesini defeâtla lisanlarına nakil ve tercüme etmişlerdir. İşte biz bu lâkaydîlik ile mârifde ne kadar geri kalmış bir millet olduğumuz anlaşılır. Nişâbürlü bir edîbin, bir hakîmin âsârını yakın bir zamana kadar neden Türkçemize nakil ve ilhâk etmedik?" cümleleriyle başlamakta ve önsözünün bir yerinde şunları demektedir:

15 Muallim Feyzî. *Hayyam*, İstanbul 1303, s.3.

16 M. Fatih Andi. *Müstecâbîzâde İsmet'in Muntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümelere Adlı Eseri*, İstanbul 1998. (Yayımlanmamış çalışma), LIII+119 s.

17 Müstecâbîzâde İsmet Bey'in hayatı, eserinin her iki nüshası hakkında bilgi ve eserin tam metni için bk.: M. Fatih Andi, a.g.e.

“Cenâb-ı Hayyâm’ı bizde en evvel tanıttıran Muallim Feyzî Efendi merhum olmuştur. Merhum, Hayyam’ın bine karîb rubâiyyâtından yüz yirmi kadar rubaîyi tercüme ederek bir de tercüme-i hâlini yazıp ilk kadir-şinâslığı göstermiştir. Asr-ı ahîrde yakın bir müddet içinde Doktor Abdullah Cevdet Bey Fransızcadan Türkçeye iktibas etmiş ve bilâhare de Rıza Tevfik Bey ile Hüseyin Daniş Bey taraflarından müştereken tercüme edilerek mükemmel bir eser vücûda getirmişlerse de nüshaları az tab’ edilmiş ve ziyade kıymet görmüş olduğundan bu elyevm ma’dûm hükmünde kalmıştır. Şu üç zevât-ı fezâil-sifât rûh-ı Hayyâm’ı hoşnûd ederek bizi Hayyam’la barıştırmaya kendi eserleriyle delil ve vasita olmuşlardır.”

Bu cümlelere bakarsak, Mustafa Rüşdî’nin üzerinde istinsah tarihi taşımayan *Hayyam*’ı, Rıza Tevfik ve Hüseyin Daniş’in *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam* isimli kitaplarının neşir tarihi olan 1922’den sonraki bir tarihte yazılmıştır.

Bu ilk tercümelere sonra ise, Türk edebiyatı zengin bir Ömer Hayyam rubâiyyâtı tercümesi yekûnuna sahip olur.

***

Biz Muallim Feyzî’ninkinden başlayarak bugüne kadar Türkçe’de Ömer Hayyam rubaîlerinin yapılan tercümelerini araştırdık ve aşağıda listesini verdiğimiz eserler yekûnunu tespit ettik. Bunlar, kitap halinde yayımlanmış eserlerdir. Ayrıca bunlara ilave olarak, kitap haline gelmeyen, gazete ve dergi sütunlarında unutulmuş veyahut yukarıda bahsi geçen Müstecâbîzâde İsmet Bey’in *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleri* ile Mustafa Rüşdî’nin *Hayyam* adlı eserleri gibi yazma halinde kalmış olanların varlığını da göz önünde bulundurmak lâzımdır. Hele bir de Hayyam hakkında yazılan yazıları, yapılan incelemeleri de bu yekûna eklerseniz, bu bibliyografyanın çok daha zengin bir açılıma kavuşacağı açıktır.

Bizim burada listelediğimiz açıklamalı bibliyografya Ömer Hayyam rubaîlerinin Türkçe’de yapılan tercümelerinden kitaplaşmış olanlarını ve telif yahut tercüme, Türkçe’de Hayyam’a dair neşredilmiş araştırma, inceleme mahsulü eserleri, hatta romanları ihtiva etmektedir. Bu eserlerden baskı tarihi bulunmayanlar listenin sonuna alınmıştır.

1- Muallim Feyzî, *Hayyam*, İstanbul 1303/(1886), (Şirket-i Mürettibiyye Matb.), 118 s.

[Muallim Feyzî Efendi’nin bu eseri, yukarıda da belirttiğimiz gibi, önce *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmiş, sonra kitaplaştırılmıştır. Eser, *Tercümân-ı Hakikat*’in şu sayılarında neşrolunur:

“Hayyam’ın Terceme-i Hâli”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2076, 14 Şaban 1302/ 17 Mayıs 1301/29 Mayıs 1885, s. 3; nr. 2107, 21 Ramazan 1302/22 Haziran 1301/4 Temmuz 1885, s.3; nr. 2117, 8 Şevval 1302/8 Temmuz 1301/20 Temmuz 1885, s. 3; nr. 2125, 17 Şevval 1302/17 Temmuz 1301/29 Temmuz 1885, s. 3; nr. 2135, 29 Şevval 1302/29 Temmuz 1301/10 Ağustos 1885, s.3; nr. 2172, 16 Zilhicce 1302/13 Eylül 1301/25 Eylül 1885, s.3; “Mukaddime-i Hayyam”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 2470, 9 Zilhicce 1303/27 Ağustos 1302/8 Eylül 1886, s.3.

Gazetedeki neşri bittikten hemen sonra da Muallim Feyzî Efendi, çalışmasını kitaplaştırdı.

Hayyam hakkında Türkçe'de yazılmış ilk kitap olma özelliğini taşıyan bu kitabını kendisi de aslen İranlı olan Mualim Feyzî Efendi, *Hayyam* başlığının hemen altında şu açıklayıcı alt başlıkla tanıtır: "Müşârün-ileyhin tercüme-i hâliyle rubâiyyât-ı müntahabesini hâvidir. Fârisî'den tercüme olunmuştur."

Feyzî Efendi kitabına "El-hakîmü'l-Hümâm Ömerü'l-Hayyam" başlıklı tanıtıcı mahiyette bir giriş yazısı ile başlıyor. İki, sayfalık bu kısa girişte Hayyam'ı bizden evvel Batılılar'ın keşfettiğini, "mesmûâta nazaran" onun rubaîlerini defalarca kendi dillerine çevirmiş ve hakkında kitaplar yazmış olduklarını, fakat bizde Hayyam hakkında henüz bir eserin bulunmamasının esef verici olduğunu beyan ile, bu eksikliği kapatmak ve "müterettib-i zimmet-i uhuvvetimiz olan bir vazife"yi ifa etmek maksadıyla böyle bir kitabı kaleme aldığını belirtiyor.

Bu girişten sonra gelen "ifâde-i Mahsûsa"da da bildirildiği üzere, *Hayyam* kitabı iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısımda Ömer Hayyam'ın hayat hikâyesi (s. 6-35), ikinci kısımda ise rubaîlerinden yapılan seçmeler ve bunların mensur olarak yapılmış tercümeleri yer almaktadır (s. 35-101). Eserin sonunda ise, Muallim Naci'nin 25 Zilkâde 1303 tarihini taşıyan bir "Takrîz"i mevcuttur. Buradan öğrendiğimize göre, Muallim Feyzî Efendi'yi böyle bir eser yazmaya teşvik eden Muallim Naci'nin kendisidir. (bk.: s. 102.)

2- Doktor Abdullah Cevdet, *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri, İstanbul 1914, (Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı), 256 s; 2. baskı, İstanbul 1926, (Şirket-i Mürettebiyye Matb.), 454 s.*

[Eser Hayyam'ın hayatını, Avrupa'da Hayyam'a duyulan ilgiyi, bu sahada hangi Batılı araştırmacı ve yazarların eser verdiklerini anlatan "Ömer Hayyam" başlıklı mukaddime mahiyetinde bir bölümle başlıyor (s.3-18). Daha sonra ise "Rubâiyyât-ı Hayyam" başlığıyla Hayyam'ın rubaîlerinin Farsçaları ve mensur tercümelerinin dercedildiği ikinci bölüm geliyor (s. 20-272). Rubaîlerin tercümelerinin yanısıra, zaman zaman dipnotlarda kısa açıklamalar da yapılmış. Kitapta toplam olarak 531 rubaînin Türkçe'ye tercümesi yapılmış.

Abdullah Cevdet, kitabının sonuna "Yeni Rubâiyyât" başlığıyla bir bölüm de ekleyerek, Batılı Hayyam hayranlarının onun yeni bazı rubaîlerini bulduklarından ve Batılı edebiyat çevrelerinin Hayyam'a nasıl ilgi gösterdiklerinden bahsediyor. Sonra da "Hayyam'ın Bir Manzûmesi" başlığıyla Hayyam'ın yazdığı Farsça dokuz beyitli bir kıta ve bunun tercümesine yer verilmiş (s.276-278). Bu sayfaları müteakiben, Hüseyin Dâniş'in, Abdullah Cevdet'i takdir yolu yazmış olduğu bir yazı ile "Ömer Hayyam" başlıklı bir şiirine yer verilmiş (s.278-282).

Abdullah Cevdet'in bu tercümesi, devrin edebiyat çevrelerinde oldukça etkili olmuş ve Hayyam'ın daha iyi tanınmasına ve başka yazarların da onun rubaîlerine yönelmesine yol açmıştır. Ki bunların başında Hüseyin Daniş'le Rıza Tefvik gelmektedir.

Gördüğü ilgi üzerine Abdullah Cevdet eserini 1926'da bir kere daha basar. Kitap İctihad Kütüphanesi'nin 36. kitabı olarak neşredilmiştir. Bu ikinci tab'da, yazarın eseri hacim itibarıyla iki katına çıkardığı, adeta yeniden yazdığı görülür. Nitekim ikinci tab'ın bu niteliği, yazar tarafından da daha kitabın kapağında vurgulanır. Kapağa "İkinci Tab'" ibaresinin hemen altında denmektedir ki: "Tashîh, ikmâl ve bir çok resimlerle tezyin olunmuş ve gayr-ı matbû rubaîlerle Hayyam ve rubaîleri hakkında uzun bir tettebbu'nâme ilâve edilmiştir".

Abdullah Cevdet'in *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe'ye Tercümeleri*'nin ikinci baskısı, birinciye göre çok geniş tutulmuş bir "Dîbâce-i Mütercim" bölümü ile başlamaktadır (s. 3-93). Bu bölümde yazar, eserinin ilk baskısının nasıl büyük bir ilgi ve beğeniye mazhar

olduğundan bahisle, gördüğü takdirlerden bahseder. Sonra Hayyam'ın rubâilerinin Batı edebiyatlarında gördüğü kabul, bu yolda öncülük eden Batılı yazar ve araştırmacılar hakkında fikirler ve bilgiler aktarılır. Hayyam'ın rubâilerinin mahiyeti, her rubâinin Hayyam'a ait olup olmadığı problemi, Abdullah Cevdet'in bu kitaba aldığı rubâileri nasıl tespit ettiği sorularına açıklık getirilmeye çalışılır. Batılılar'ın Hayyam perestışkârlığının sebepleri üzerinde durulur.

Müteakiben "Birinci Tab'ın Mukaddimesi" yer almaktadır (s. 94-117). "Rubâiyyât-ı Hayyam" bölümü 119. sayfadan başlar ve 427. sayfaya kadar toplam 576 rubâinin asıllarını ve mensur tercümelerini ihtivâ eder. Bu bölümde rubâiler kafiyelerine göre alfabetik olarak tasnif edilmiş ve gerektiğinde sık sık dipnotlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Kitabın sonuna ise "Rubâiyyât-ı Hayyam'ın Elifbâi Fihristi" konulmuştur (s. 428-450). Eserin bu baskısının sonunda da Hüseyin Dâniş'in birinci baskıdaki takrîzi yer almaktadır (s. 451-453).

Rubâiyyât-ı Hayyam ve Türkçe'ye Tercüme'nin bu baskısında, birincisinde olmayan 22 adet resim de sayfalar arasına serpiştirilmiştir.]

3- Hüseyin Dâniş-Rıza Tevfik, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam, İstanbul 1340/1922, 1. bs., (Evkâf Matb.), 368 s.*

[Kitabın ilk sayfasında İngilizce olarak şu ithaf yer almakta: "This volume is dedicated to Professor Edward G. Browne, M.A., M.B., F.B.A., F.R.C.P. Sir Thomas Adams' Professor of Arabic and Fellow of Pembroke College in the University of Cambridge, with the author's respect, admiration and attachment." Eser, Hüseyin Dâniş'in "Ömer Hayyam" başlıklı bir şiirinden sonra İkbâl Kütüphanesi sahibi Hüseyin Efendi'nin "Tâbi'in Mâruzâtı" başlıklı iki sayfalık bir mâruzâtı ile başlıyor. Müteakiben Hüseyin Dâniş ve Rıza Tevfik imzalı 11 sayfalık bir "Mukaddime" kısmı geliyor.

Hüseyin Dâniş, kitabın Ömer Hayyam'ın hayatını ve şair hüviyetini anlatan birinci bölümünü (s. 14-59) ve "Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam" başlığını taşıyan rubâiler ve tercüme bölümlerini (s. 155-280) hazırlamış. Rıza Tevfik ise, "İkinci Fasıl: Hakîm-i Nişâbüri (Hayyam'ın Efkâr-i Felsefiyesi)" (s. 60-154) başlığını taşıyan ikinci bölümü kaleme almış. Bu durum, iç kapakta da "Rubâiyyâtın mütercimi ve birinci kısım-ı edebînin muharriri: Hüseyin Dâniş" ve "İkinci kısım-ı felsefinin müellifi: Rıza Tevfik" ibareleriyle belirtilmiştir.

"Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam" (s.155-280) başlığını taşıyan üçüncü bölümde Hayyam'ın 247 rubâisi yer alıyor. Rubâilerin Farsçaları da verilmiş. Gerektiğinde de dipnotlarla açıklamalar düğülmüş. Rubâiler, "Mukaddime"de de belirtildiği gibi revîlerine göre değil, konularına göre tasnif edilmiş. 281. sayfada, rubâilerin mütercimi olan Hüseyin Dâniş, "İfade-i Mütercim" başlıklı bir kısım açıyor ve burada, buraya kadar yapılan tercümelelerden sonra eline geçen iki yazma *Rubâiyyât-ı Hayyam* nüshasından bahsediyor. Dâniş ayrıca bu kısma kadar tercümesini yaptığı rubâilerin Hayyam'a ait olduklarından şüphesi olmadığını da belirtiyor (s. 281-282). Fakat daha sonraki sayfalarda tercümesini verdiği 149 rubâinin (s.284-358) Hayyam'a ait olup olmadığı hususunda şüpheleri var.

"Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam" bölümünden sonra ise "Mülâhaza" (s.358-359), "Rubâiyyâtın Arapçası" (s.360) ve Hayyam'ın Diğer Arabî Eş'ârı (s.361) başlıklı açıklama mahiyetindeki kısımlar gelmektedir. Kitabın sonunda ise rubâilerin Farsçalarının ilk mısralarına göre sıralandığı bir "Fihrist" (s. 366-368) mevcuttur. Eserde 8 adet siyah-beyaz resim de yer almaktadır.]¹⁸

18 Hüseyin Dâniş-Rıza Tevfik'in bu eseri dolayısıyla Fuad Köprülü ile Hüseyin Dâniş arasında vukû bulan edebî tartışma için bk. Fuad Köprülü, *Bugünkü Edebiyat*. İstanbul 1924, s. 271-278

4- Hâfız Abdülkadir b. Derviş Mehmed b. Ahmed İzmirî, *Ömer Hayyam ve Hasan Sabbâh ve Ebu'l-Kâsım'ın Misli Mesbûk Olmayan ve Mütâlaa Yaşayan İbret-âmiz Bir Tercüme-i Ahvâli, İzmir 1340/(1922), (Mârifet Matb., 22 s.*

[İzmirli Hafız Abdülkadir b. Derviş Mehmed'in bu kitabı tarafımızdan görülmemiş olmakla birlikte, Ömer Faruk Huyugüzel'in 1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Sureli Yayınlar Katalogu isimli çalışmasında zikredilmektedir. Bk. Ömer Faruk Huyugüzel, 1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Sureli Yayınlar Katalogu, İzmir 1996, s.3.]

5- Hüseyin Rif'at, *Rubâiyyât-ı Hayyam ve Manzum Tercümeleri, İstanbul 1926, 175 s.*

[Kitabın başında Tokâdîzâde Şekib'in ("Güzide-beyân Şairimiz Hüseyin Rif'at Beyefendi'ye", s. 6-11), Hüseyin Dâniş'in ("Hüseyin Rif'at Beyefendi'ye", s. 12-13) ve Abdullah Cevdet'in ("Aziz Muhibbim Hüseyin Rif'at Bey'e", s.14), esere takriz mahiyetindeki birer mektupları yer almaktadır. Her üç mektupta da Hüseyin Rif'at'ın bu çalışmasının bizim edebiyatımızda Hayyam rubâilerinin ilk defa manzum olarak çevrildiği bir eser olduğu ifade edilmektedir. Tokâdîzâde Şekip ile Abdullah Cevdet ayrıca bu şiirlerin ait oldukları rubâî vezinleriyle çevrilmemiş olmalarını da tenkit ederler. Bu üç yazıdan hemen sonra da Hüseyin Rif'at, "İki Söz" başlıklı bölümde (s. 15-16) bu tenkide cevap verir. "İngilizce başta olmak üzere, manzum ve mensur olarak Almanca, Fransızca, -üçü de manzum- üç Rumca, -ikisi manzum, biri mensur- üç Ermenice, bir Arapça matbu pek çok Hayyam tercümesi gördüğünü, hatta "F. Toussaint'in manzum parçalarından bazılarının bestelenmiş bile" olduğunu, "elinde bunların notalarının bulunduğu"nu, bu manzum tercümelerin kendisine "nâkıs bile olsalar, nazmen tercüme cesaretini verdiği"ni ifade eder ve bu manzum tercümelerinde rubâî vezinlerini kullanmayışını, bu vezinleri "kendi tab'ına muvafik" bulmamakla açıklar (s. 16).

Rubâiyyât-ı Hayyam ve Manzum Tercümeleri'nde toplam 159 rubâinin tercümesi mevcuttur.

Eserin ikinci baskısı *Ömer Hayyam-Manzûm Rubâî Tercümeleri* adıyla 1943'te yapılmış. 238 sayfa olan bu ikinci baskıda, birinci baskıda bulunmayan 17 resim yer alıyor. (*Ömer Hayyam-Manzûm Rubâî Tercümeleri, İstanbul 1943, Remzi Kitabevi, 238 s.*) Her iki baskıda da rubâilerin Farsçalarına yer verilmemiştir.

Hüseyin Rif'at'ın Hayyam tercümelerinin üçüncü bir baskısı ise *Ömer Hayyam Rubâileri* adıyla yapılmıştır: *Ömer Hayyam Rubâileri, İstanbul tarihsiz, Ahmed Kâmil - Anadolu Matb., 158 s., (Maarif Kütüphanesi Neşr.)*. Hüseyin Rif'at'ın rubâî tercümelerinin bu baskısında ise 162 rubâinin manzum tercümesi ile rubâilerdeki temlerle alâkalı 79 adet resim mevcuttur.]

6- Hüseyin Daniş, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam, 1346/1927, (İkbal Ktp.), 320+8 s.*

[Rıza Tevfik'le birlikte hazırladıkları ve 1922'de basılan birinci baskıda olduğu gibi *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyam*'ın bu kendi adına hazırladığı baskısında da Hüseyin Daniş bir mukaddime ile başlıyor ve bu mukaddimede Avrupa'nın Hayyam'dan haberdar oluşu, bu konuda yapılan çalışmalar, Hayyam'ın niçin bu kadar ilgi topladığı, bizde Hayyam'ın tanınması, bu tanınıştaki Muallim Feyzi'nin eserinin rolü, Abdullah Cevdet'in çevirisi konularına temas ediyor (s. 11-22).

Kitabın birinci bölümü "Ömer Hayyam" genel başlığını taşımakta ve "Şark Müverrihin ve Münekkidininin Ömer Hayyam Hakkındaki Mütâlaâtı" (s. 23-50), "Hayyam'ın Havâss-ı Fârika-i Dehâsı" (s. 50-56), "Rubâiyyât ve Tercümeleri" (s. 57-58), "Ömer Hayyam Encümeni" (s. 58-63), "Hayyam Hakkında Müsteşriklerin ve Sâir Fuzalânın Mütâlaâtı"

(s. 64-80), "Ömer Hayyam'ın Şive-i Şiiri" (s. 80-91), "Şiirde Şarap" (s. 91-105) ve "Rubâiyâtın Arapçaları" (s. 106-110) şeklindeki fasıllarla konuyu geniş bir şekilde ele almaktadır.

111. sayfadan itibaren ise ikinci bölüm olan "Rubâiyât" bölümü başlamaktadır. Bu bölümde ise Hüseyin Dâniş, rubâileri üç fasıla ayırarak vermektedir. Bunlar: "Fasl-ı Evvel: Ömer Hayyam'ın Sözleri Olduğuna Hüküm ve İtikad Ettiğimiz Rubâiler" (s. 112-237), "Fasl-ı Sâni: Ömer Hayyam'a Mensub Oldukları Bizce Meşkûk Olan Rubâiler" (s. 238-251), "Fasl-ı Sâlis: Hayyam'a Mensub Oldukları Mevsûk Olmayan Diğer Müteferrik Rubâiler" (s. 252-312)den oluşmaktadır. İlk fasılda 249 rubâi, ikinci fasılda 27 rubâi, üçüncü fasılda ise 120 rubâi olmak üzere toplam 396 rubâinin tercümesi yapılmıştır.

Hüseyin Dâniş kitabının sonuna bir "Zeyl ve Hâtıme" bölümü (s. 314-320) ile rubâilerin alfabetik fihristini koymuştur. Ayrıca kitapta rubâilerin temleriyle alâkalı 17 renkli resim de mevcuttur.]

7- Feyzullah Sacit, *Hayyam'ın Rubâileri ve Manzum Tercümelere*, İstanbul 1929, (Cihan Matb.), 288 s.

[Kitap epeyce karışık bir bölümlenme üzere kaleme alınmış. Yazar Hayyam ve rubâileri hakkındaki her konuyu ve problemi ayrı bir bölüm halinde yazmış. I. ve II. numaralı bölümleri teşkil eden bir Giriş'ten sonra, III. bölümde Hayyam'ın 101 rubâisinin rubâi ve zinleriyle Türkçe'ye tercümesine yer veriliyor. Yazar müteakiben bu rubâilerin hece veznisiyle yaptığı tercümelerini de veriyor (s. 8-29). IV. bölümde rubâileri niçin manzum olarak çevirdiğini açıklıyor (s. 30-31). V. ve VI. bölümler çeviride karşılaştığı problemlerden bahsediyor (s. 30-39). VII. bölümde rubâilerin yaptığı tercümelerini tasnif ettiği terçihine dairdir (s. 42). Yazar burada demektedir ki: "Felsefi ve edebî, mütecanis medlûllü rubâileri arka arkaya zincirlemekten ise, umûm rubâileri mümtâziyetlerinin derecesine göre ve çeşitli çiçekler gibi öbek öbek ayırmayı zevke daha uygun buldum ve üç kısma ayırdım. Birinci ve ikinci kısımlar (1.den 404 numaralı rubâiye kadar olanlar) bizce Hayyam'ın sözü olan ve olabilen rubâilerdir. Bunlardan birinci derecede güzel ve yüksek olanlar -1.den 260. numara-yaya kadar- birinci kısım ve kıymeti ikinci derecede kalanlar -261.den 404. sayıya kadar- ikinci kısmı teşkil ediyor. Üçüncü kısım (405.den 591 numaralı rubâiye kadar olanlar) Hayyam'ın sözü olmayanlardır." (s. 42). Buna rağmen bu son saydıklarını da yazar eserine dahil etmiştir. VIII. bölüm rubâiler ve onların Batı'daki çevirileri hakkındaki görüşleri ihtiva ediyor (s. 43-46). IX. bölüm "Mevcut Hayyam Tercümelere Dair Mütâlaâtım" başlığını taşımaktadır (s. 47-59) ve bu bölümde Hüseyin Daniş'in (s. 47-57), Abdullah Cevdet'in (s. 57-58) ve Hüseyin Rif'at'inkiler (s. 58-59) hakkında fikirler serdedilmektedir. X. bölüm ise "Rubâilerin Medlûllerine Ait Düşüncelerim" başlığını taşır (s. 60-70). Burada yazar, rubâilerin temlerini gruplandırıyor ve bu gruplara giren rubâilerin kitaptaki numaralarını veriyor.

Bu bahislerden sonra kitapta rubâilerin tercümelere ve Farsçalarının yer aldığı sayfalar gelmektedir. Feyzullah Sacit, bu rubâileri, yukarıda kendisinin de belirttiği gibi, üç kısımda vermeyi tercih etmiştir. Her üç kısım da rubâilerin tercümelere verildiği "Tercüme" başlıklı bir bölüm ve müteakip olarak rubâilerin Latin harfleriyle Farsçalarının verildiği "Rubâiler" başlıklı bir bölümden teşekkül etmektedir: "Birinci Kısım-Tercüme" (s. 71-114. Burada 1-260 numaralı rubâilerin tercümelere yer alıyor). "Birinci Kısım-Rubâiler" (s. 115-158. 260 rubâinin Farsçası). "İkinci Kısım-Tercüme" (s. 159-183. 261-404 numaralı rubâilerin tercümelere). "İkinci Kısım-Rubâiler" (s. 184-208. 261-404 numaralı rubâilerin Farsçaları). "Üçüncü Kısım-Tercüme" (s. 209-240. 405-591 numaralı rubâilerin tercümelere). "Üçüncü Kısım-Rubâiler" (s. 241-272. 405-591 numaralı rubâilerin Farsçaları).

Kitabın sonunda ise "Rubailerin Elifbe Sırasıyla İlk Mısralarının Listesi" verilmiştir (s. 272-288).

8- Ahmet Hayyat, *Rubaîyyât-ı Ömer Hayyam*, İstanbul 1931, (Hilmi Ktp. Yay.), 116 s.

[Kitap, bir içki meclisinde Hayyam'ı tasvir eden kapak resminin açıklamasına dair "Kapaktaki Resim Nedir?" başlıklı kısa bir yazı ile başlıyor (s.3-4). Daha sonra "Başlantı" başlıklı önsözde (s.5-11) yazarın Hayyam'a duyduğu ilgiden, bir iki satırla sınırlı olarak Batılılar'ın Hayyam'a gösterdikleri alâkadan ve Hayyam'ın kısaca hayatından bahsediyor. Rubailer bölümünde (s. 15-103) ise rubailerin manzum tercümelere sıralanıyor. Burada Hayyam'ın yanısıra başka şairlerden de rubailere yer verilmiş. "Hayyam'dan" başlığı altında Hayyam'dan 295 adet rubaînin tercümesi yapılmış (s.15-91). Daha sonra ise, önce kaynaklarda Hayyam'ın sevgilisi olduğu rivayet edilen Mehîstî'den 6 adet rubaî (296.-301. rubailer) "Mehîstî'den" başlığıyla (s.91-93) tercüme edilmiş. 302 numaradan 314 numaralı rubaîye kadar olan "Şundan Bundan" başlıklı kısımda (s. 93-96) ise Baba Tahir Uryân, Ebülhayr, Fahr-i Râzî, Şeyh Sa'dî, Râvendî, Ebû Ali Sînâ gibi çeşitli şairlerin birer ikişer rubailerinden tercüme yapılmış. Sonrasında ise "Kendimden" başlığıyla yazar kendi yazdığı rubailerden (315.-343. rubailer) örneklere yer vermiş (s.96-103).

Kitapta Hayyam'ın 295 manzum rubaîsi Türkçe'ye manzum olarak çevrilmiş. Sonuna ise rubailerin son mısralarının kafiyelerine göre alfabetik olarak düzenlenen bir Fihrist (s. 104-116) konulmuş.]

9- İbrahim Alâattin (Gövsâ), *Ömer Hayyam*, İstanbul 1932, (Kanaat Ktp. Yay.), 52 s.

["Ömer Hayyam" başlıklı kısa bir giriş yazısından sonra (s.5-6), kitap üç kısımdan teşekkül etmektedir. Birinci Kısım, "Ömer Hayyam'ın Hayatı" (s.7-14) başlığını taşıyor ve Hayyam'ın hayatına dair kısa bilgiler ihtiva ediyor. Bu bölümde "Hayyam'ın Bir Türk Olması İhtimâli" diye bir ara başlık açan yazar, bu hususta Hayyam'ın İranlılarca mûnis karşılanmayan "Ömer" adını taşıyor olması, zamanının Türk sultanlarından ve bilhassa Sultan Sencer'den hürmet görmesi, diğer Fars şairlerine benzemeyen âzâde, pervâsız tabiatı ve Türk asıllı meşhur Fars şairesi Mehîstî'ye âşık olması gibi kendince bazı deliller ileri sürüyor. İkinci Kısım, Hayyam'ın "Şiirinin ve Felsefesinin Esaslı Vasıfları"ndan bahsediyor (s. 15-27). "Hayyam'ın Rubailer" başlıklı Üçüncü Kısım'da (s. 28-52) ise şairin toplam 100 adet rubaîsinin mensur olarak yapılmış tercümelere yer alıyor. Rubailerin Farsçaları verilmemiş.]

10- Abdurrahim Zapsu, *Ömer Hayyam'a Hücum!*, İstanbul 1942, (Burhaneddin Matb.), 24 s.

[Ömer Hayyam'ın rubailerinde ileri sürülen fikirlere, ehl-i sünnet itikadını çerçevesinde ahlâk, nâmus, ictimâî huzur anlayışı açısından cevap vermeye çalışan manzum bir risaledir. Abdurrahim Zapsu'ya göre, Hayyam'ın şiirlerindeki bedbinlik, hayatı sırf bir behîmî zevkten ve sefahattan ibaret görerek, bütün zamanını şaraba, güzellerle düşüp kalkmaya hasretilmiş, sağlıklı bir toplum için bozucu etkileri olan bir tutumdur. Yazar, "Ömer Hayyam'ın şahsına değil, İslâm felsefesine karşı şâyi' olan muhalefet şöhretine hücum" ettiğini söylemektedir (s. 18). Manzumunun sonunda Hayyam'a karşı Sa'dî öne çıkarılır.]

11- Muzaffer Esen, *Şarkın En Büyük Şairleri: Ömer Hayyam*, İstanbul 1943, (Vakit Matb.), Gençlik Ktp., 14 s.

[Bu küçük kitapçık, Gençlik Kütüphanesi'nin "Şarkın En Büyük Şairleri" serisinin üçüncü kitabı olarak neşrolunmuştur. Muzaffer Esen, kendisine gelene kadar yapılmış olan Hayyam tercümelerinden yaptığı bir seçmeyle küçük bir risale oluşturmuştur. Seçilen rubai tercümelerinin çoğunluğu mensurdur.]

12- Ziya Şakir, *Selçuk Saraylarında Ömer Hayyam'ın Hayat ve Maceraları, İstanbul 1943, (Üstün Eserler Neşriyat Evi Yay.), 112 s.*

[Biyografik roman. Ziya Şakir, Hayyam'ın hayatını, yaşadığını varsaydığı aşk maceralarını romanlaştırarak anlatmaya çalışıyor. Kitapta yer yer Hayyam'ın rubailerine de mensur olarak, değişik vesilelerle yer veriliyor.]

13- Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Ömer Hayyam ve Rubâileri, İstanbul 1945, (Ahmet Halit Kitabevi), 283 s.*

[Rıza Tevfik'in bu eserinin ilk yarısı yazarın Hayyam hakkındaki araştırmaları ve düşüncelerine, ikinci yarısı ise, rubailerin nesren tercümesine ayrılmıştır.

"Bu Kitap Hakkında Bir İki Söz" başlığını taşıyan bir girişle eserine başlayan yazar (s.1-4), burada Hayyam'a niçin ilgi duyduğundan bahisle, daha önce Hüseyin Dâniş'le birlikte rubaileri çevirerek 1922'de neşrettiklerini, orada kendisinin "Ömer Hayyam'ın Felsefesi" ünvanlı bölümü yazdığını, Hüseyin Dâniş'in bu kitabı daha sonra 1927'de yeniden gözden geçirip kendi adına neşrettiğini, bu sırada kendisi Arabistan'da bulunduğu için, eserin bu neşrini de ortaklaşa hazırlamadıklarını, fakat o günden bugüne kendisinin Hayyam hakkındaki ilgi ve araştırmalarının sürdüğünü, bu yüzden de onu yeniden ele almak istediğini, arkadaşı Hüseyin Dâniş'in vefat etmiş olması dolayısıyla da bu sefer bu kitabı tek başına, kendi adına yayımladığını anlatır.

Müteâkiben "Avrupa'nın Edebiyat Âleminde Ömer Hayyam - Ne Vakit ve Nasıl Şöhret Aldı?" başlığıyla Batı'da Hayyam'ın doğurduğu ilgi ve bunun sebeplerini inceler (s. 5-18). Üçüncü başlık "Ömer Hayyam Hakkında Şimdiye Kadar Keşfedilebilmiş Olan Tarihî Vesikalar" şeklindedir ve burada Hayyam'a ve onun hayatı ve eserlerine ait onbir vesika uzun uzadıya anlatılır (s. 19-80). Daha sonra tasavvuf hakkında genel bir bilgi verilir (s. 81-91) ve sonra da sorulur: "Hayyam, Sofî Sayılabilir mi?" (s. 92-102). Bir sonraki kısım ise Avrupalıların Hayyam'a gösterdikleri rağbetin sebepleri ve kurulan Hayyam kulüpleri hakkındadır: "Hayyam'ın Muvaffakiyyetine ve Umûmun Teveccühünü Kazanmasına Sebep Nedir? Hayyam Kulüpleri Hakkında Biraz Mâlûmât" (s. 103-117).

Bu kısımlardan sonra konuyu rubaî nazım şekline ve rubaînin hangi konuları işleyeceğine dair teknik bilgilere getiren Rıza Tevfik ("Rubaînin Husûsî Bir Vezni Vardır" (s. 118-130), araya bir de bu eserini hazırlarken eline geçen ve Macar müsteşrik Dr. Barthelemy Csillik'in kaleminin mahsulü olan "Paris Millî Kütüphanesinde Bulunan ve Hayyam'ın Bazı Rubaîlerini Hâvî Yazma Risâleler" ünvanlı eser hakkında bilgi veren bir kısım ekler (s. 130-144). İnceleme kısmının son başlığı ise "Hayyam'ın Tercüme-i Hâlini Tertip ve Mânevî Çehresini O Çerçeve İçinde Tasvir Edemez miyiz?" şeklindedir (s. 145-159).

"Rubâiyât-ı Ömer Hayyam" başlıklı ikinci bölümde, ilk önce rubaîlerden 84 adedinin talik yazıyla orijinal metinlerini veren Rıza Tevfik (s.162-176), nesren tercümesini yaptığı rubaîleri dört kısımda tasnif eder. Birinci Kısım (s. 177-208) "Hayyam'a Ait Olduğu Salâhiyet Erbâbı İndinde Kabul Olunan En Mühim ve Güzel Rubaîler"dir. Burada bazılarının açıklamalarının da yapıldığı 84 rubaînin çevirisi vardır. İkinci Kısım (s. 209-236) Hayyam'ı taklide özenenlerin yazdıkları eserlerden seçilmiş olanlardır. Rıza Tevfik bunlardan bazılarını "Değersiz sarhoş mübâlağası!..", "Bu da söz ola diye söylenmiş.", "Terbiyeli bir ehl-i keyf sözüdür." gibi nükteli şerhler de düşmüştür. Üçüncü Kısım (s. 237-253), sahipleri mâlûm olduğu halde Hayyam'a isnad edilen rubaîlerin çevirilerine ayrılmıştır. Dördüncü Kısım ise (s. 254-278), yazara göre Hayyam'a isnad edilen, fakat katiyen onun sözlü olmayan, yalnız sahipleri de henüz keşfedilmeyen rubaîlerdir.

Kitabın sonunda genel bir değerlendirme mahiyetinde bir "Sonsöz" (s. 279-280) ile "Ömer Hayyam'ın Yazmış Olduğu Kitaplar ve Risâleler" başlıklı bir kısım vardır (s. 281-283).]¹⁹

14- Necmi Tarkan, *Ömer Hayyam'ın Rubaîleri*, İstanbul 1950, 132 s.

[Bir "Önsöz"den sonra, Hayyam'ın rubaîleri manzum olarak tercüme edilmiştir. Çeviriler hece vezniyledir.]

15- Abdülbâki Gölpınarlı, *Hayyam-Rubaîler ve Silsilat al-Tarîb, İbn-i Sînâ'nın Tamecd'i ve Tercemesi*, İstanbul 1953, (Remzi Kitabevi), 214+222 s.

[Gölpınarlı'nın bu büyük boy 436 sahifelik çalışması Hayyam'ın rubaîlerinin Türkçe'ye tercümesi ile *Rubâiyyât*'ın, Hayyam'ın *Silsiletü't-Tertîb* adlı risalesinin ve İbn-i Sînâ'dan yapmış olduğu *Tamecd* tercümesinin Farsça orijinal metinlerinin verilmesinden müteşekkildir.

Eserin başında "Nişâbürlü Hakîm Hayyam" başlıklı bölümde (s. III-XLVI) geniş bir şekilde Hayyam'ın hayatı, yetişme şartları, çevresi, eserleri, ilmî kimliği, *Rubâiyyât*'ının en eski yazma nüshaları, kendisine atfedilen bütün rubaîlerin gerçekten Hayyam'ın olup olmadığı, bu konudaki rivayetler ile *Silsiletü't-Tertîb* ve *Tamecd* isimli eserler hakkında mâlûmât verilmektedir.

Bu geniş giriş bölümünü daha sonra "Rubaîler" izlemektedir. Burada Hayyam'ın rubaîleri temlerine göre gruplandırılarak, Türkçe'ye mensur olarak aktarılmıştır.]

16- Âsaf Halet Çelebi, *Ömer Hayyam, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, İstanbul 1954, (Varlık Yay.), 125 s.

[Kitap "Hayatı ve Sanatı" (s. 3-22) ve "Rubaîler" (s. 23-125) başlığını taşıyan iki bölümden müteşekkildir.

İlk bölümde Hayyam'ın hayatı ve sanatına geçmeden evvel Çelebi, "Rubaîler" ara başlığı altında (s. 3-8) rubaînin şekil ve tür özellikleri üzerinde duruyor, İran edebiyatında rubaînin yeri hakkında kısa bilgiler veriyor. Daha sonra Hayyam'ın hayatını ana hatlarıyla "Hayatı" ara başlığı altında (s. 8-18) anlatıyor ve "Rubaîleri" ara başlıklı kısımda ise (s. 18-22) Ömer Hayyam'ın rubaîleri hakkında fikirlerini söylüyor, onların özelliklerinden bahsediyor. Batı'da ve bizim edebiyatımızda rubaîleri tercüme edenlerden bazılarını bir kaç paragraf içerisinde zikrediyor.

Burada, Ömer Hayyam'ın rubaîlerinin sayısı ve kendisinin kitabına hangilerini, hangi ölçülerle aldığı konusunda ise şöyle diyor: "Ömer Hayyam'a mal edilen ve herkesin öy-

19 Rıza Tevfik'in terekesi arasında çıkan Arapça bir Rubâiyyât-ı Hayyam tercümesi mevcuttur ki (Ahmed Hâmid es-Sarrâf, *Ömerü'l -Hayyam Asruhü, Siretuhü, Edebuhü, Felsefetühü, Rubâiyyâtuhü*, Bağdad 1931, 272 s.), bu eserin yazar tarafından dikkatle okunduğu, kenarlarına şerhler düşüldüğü, rubaîlerin tenkitçi bir gözle ayıklandığı görülür. Muhtemelen bu eser, Rıza Tevfik'in bu çalışmasına kaynaklık etmiş olan kitaptır. Zira burada, yukarıdaki, rubaîleri dörde ayıran tasnif uyarınca rubaîlerin kenarlarına "Değil", "Şüpheli", "Birinciye", "Yazıldı", "Dördüncüye yazılacak.", "Mevlânâ'nındır.", "Harâbât'ta mündericidir.", "Bu müttakî bir müslüman sözü", "Bu da meyhaneçi mübalağasıdır." gibi notlar düşülmüştür. Bazan bunlar "Hayyam'ın tövbe meselesiyle işi yok.", "Bu da Hayyam nâmına uydurulmuş sözdür. Hayyam meyhanelerde şarap dilenir bir adam değildir.", "Değil. Bu Hâfizâne'dir. Hayyam, aklını zâyi' edinceye kadar sarhoş ol, demiyor. Aklını başına topla, iyi yaşa, bir daha gelmeyeceksin, diyor." gibi daha uzunca şerhlere, açıklayıcı cümlelere dönüşür ki Rıza Tevfik'in *Ömer Hayyam ve Rubaîleri*'ne baktığımızda, benzer açıklamaların orada da bulunduğunu görürüz. (Kendi özel kütüphanesinde bulunan bu eseri faydalanmam için bana verme lûtfunda bulunan Sayın Doç. Dr. Abdullah Uçman'a müteşekkirim).

lece kabul ettiği rubaîler altı yüzden bin iki yüze kadar çıkar. O yüzden bütün bu karışıklıklardan kurtulmak, bir çıkar yol bulmak, hiç bir tercümeceye nasip olmamıştır. Ben ancak kendi bakımından Hayyam'a yakıştırabildiğim 400 rubaî seçtim. Bütün araştırmalarım rağmen daha fazlasını bulamadım."

Âsaf Halet, kitabının "Rubaîler" başlığını taşıyan ikinci bölümünde (s. 25-125) ise 400 rubaînin mensur tercümesine yer vermiştir. Rubaîlerin Farsçaları esere konulmamıştır.]

17- Vasfi Mahir Kocatürk, Ömer Hayyam'ın Rubaîleri - Hayat, Ölüm, Aşk ve Şarap Şiirleri, Ankara 1954, 86 s.

[Önsöz'den sonra (s. 3-6), 138 adet rubaînin manzum tercümesi yapılmış. Rubaîlerin Farsçalarına yer verilmemiş. Eserde 11 tane de resim mevcut. Kitabın ikinci baskısı 1955'te yapılmış.]

18- Prof Dr. Hamit Dilgan, Büyük Matematikçi Ömer Hayyam, İstanbul 1959, (İTÜ Mimarlık Fak. Yay.), 130 s.

[Hayyam'ın matematikçi yönünü ilmî bir yaklaşım içerisinde ele alan eser, bir Önsöz'den sonra (s. XI-XIII), iki kısımdan teşekkül ediyor. Birinci Kısım (s. 1-61), Hayyam'a kadar Grek, Hind ve İslâm matematiğinden ve tek tek ele aldığı İslâm matematikçilerinden; İkinci Kısım (s. 63-127) ise Hayyam zamanının matematikçileri ile Ömer Hayyam'ın matematikçiliği ve bu konudaki çalışmalarından bahsediyor.]

19- Rüştü Şardağ, Ömer Hayyam'ın Rubaîleri, İzmir 1959, (Endüstri Basım-Yayımevi), 49 s.; 2.b.: İzmir 1960, (Ege Üniversitesi Matb.), 91 s.

[“Önsöz” (s. I-V)den sonra manzum olarak 147 adet rubaînin tercümesi yapılmıştır. Kitabın ikinci baskısında ise bu sayı 270'e çıkarılmıştır. Her iki baskıda da şiirlerin Farsçalarına yer verilmemiştir.

Ayrıca Rüştü Şardağ, bu tercümelerini *Rubaîler. (Seçmeler)-Hayyam* adıyla MEB. Yayınları Şark İslâm Klasikleri serisi içinde de, baş tarafına kısa bir değerlendirme yazısı koyarak, birkaç defa yayımlatmıştır: *Rubaîler (Seçmeler)-Hayyam*, İstanbul 1966, (MEB. Yay.), 43 s.; 2. baskı: İstanbul 1990, (MEB. Yay.), 45 s. MEB. Yayınları arasında çıkan bu şekliyle kitap 157 rubaînin manzum tercümesinden müteşekkildir.]

20- Hilmi Yücebaş, Ömer Hayyam, Hayatı-Felsefesi- Rubaîleri, İstanbul 1960, (Ahmet Halit Matb.), 111 s.

[Yücebaş kitabına, kendisinin yazdığı "Ömer Hayyam ve Rubaîleri" adlı kısa bir bölümle (s. 3-6) başlıyor, daha sonra, kendisinden önce Hayyam hakkında yazı yazmış, rubaîlerini çevirmiş yazarlardan bazılarının yazılarını kitaba derc ediyor.

Bu yazılardan ilki Ekim 1936 tarihli *Yücel* dergisinden alınmış ve Hayyam rubaîlerini İngiltere'de ilk defa tanıtan Fitzgerald'ın çalışmasından bahseden "Dahiler Eserlerini Pazara Çıkardıkları Zaman Nasıl Karşılanmışlardı? Edward Fitzgerald" başlıklı yazıdır (s. 7). Bu yazıdan sonra kitapta yer alan yazılar ve yazarları şunlardır:

"Eski Şairlerimiz ve Rubaî Vezni"- Hüseyin Rif'at (s. 9-13).

"Rubaîler ve Tarihçesi"- Rıza Tevfik (s. 13-18).

"Hayyam Rubaîlerini Türkçe Söyleyiş"- Nihat Sami Banarlı (s. 18-20). (N. Sami Banarlı'nın bu yazısı Yahya Kemal'in bu isimle çevirdiği Hayyam rubaîlerine dairdir ve yazı Banarlı'nın *Yahya Kemal Yaşarken* (İstanbul 1959, s. 195-199) isimli eserinde de yer almaktadır).

"Bugünden Tezi Yok.."- Necdet Rüştü Efe (s. 21-22).

Bu yazılardan sonra Hayyam'ın rubaîlerinin tercümeleri gelmektedir (s. 22-80).

Yücebaşı'nın *Ömer Hayyam, Hayatı-Felsefesi-Rubaîleri* kitabında yer alan rubaîler kendisi tarafından tercüme edilmemiştir. Yazar, kendisine gelene kadar Hayyam'dan tercüme yapılmış Türk yazarlarının çevirilerinden kendine göre bir seçmede bulunmakta ve bunları manzum veyahut mensur karışık olarak kitabına almaktadır. Aldığı bu çevirilerden bazıları kitaplaşmış, bazıları ise gazete yahut dergilerde kalmış Hayyam tercümeleridir. Bu özelliği ile Yücebaşı'nın kitabı bir antoloji mahiyeti kazanmaktadır. Rubaî tercümelerine yer verdiği imzalar şunlardır: Mualim Feyzî, İbnülemin Ali Haydar İlmî, İbrahim Alaeddin Gövsa, Abdullah Cevdet, Hüseyin Rifat, Hüseyin Daniş, İshak Rafet, Feyzulah Sacit, Ahmet Hayyat, Dr. Rifat, İhsan Hamâmî, Muhyiddin Raif Yengin, Rıza Tevfik, Orhan Veli, Necmi Tarkan, Cemil Miroğlu, Abdülbaki Gölpınarlı, V. Mahir Kocatürk, Yahya Kemal, Sabahattin Eyuboğlu.

Bu bölümden sonra ise, yazar, kitabının adıyla ilgisiz olarak, Türk şairlerinden seçtiği rubaîleri de sıralamaktadır. "Türk Şairlerinin Rubaîleri" başlıklı bu bölümde (s. 81-110) yer alan şairlerden bir kısmı şunlardır: Şeyhî, Kadî Burhaneddin, Fuzûlî, Hayâlî, Fasîh Dede, Aşkî, Nef'î, Nedim, Behâî, Hâletî, Nâbî, Fehîm, Şeyhülislâm Esad Efendi, Nahîfî, Manastırlı Fâik, Yenişehirli Avnî, Celâleddin Dede, Muallim Naci, Keçecizâde İzzet Molla, Hoca Hayret Efendi, Veled Çelebî, Tokadîzâde Şekib, Ferid Kam, Rıza Tevfik, Adanalı Tal'at, İhsan Hamâmî, Muhyiddin Raif Yengin, Hüseyin Rif'at, Abdülbaki Gölpınarlı, Hüseyin Suad Yalçın, Orhan Veli Kanık, Cemal Yeşil, Arif Nihat Asya vs.]

21- Sabahattin Eyuboğlu, *Ömer Hayyam-Dörtlükler*, İstanbul 1961, (Çan Yay.), 96 s.

[Kitabın başında "Önsöz-I" (s. 5-6) ve "Önsöz-II" (s. 7-14) olmak üzere iki önsöz yer almakta. Bunlarda yazar, Hayyam ve rubaîleri hakkında düşüncelerini açıklıyor. Burada belirttiğine göre, eserini hazırlarken, kendisine kadarki Hayyam tercümelerinden faydalanmış. Hayyam'ın hayatı hakkındaki kısa temaslarda referansı Abdülbaki Gölpınarlı'nın eseri. Kitapta toplam 160 rubaînin manzum çevirisi mevcut. Rubaîlerin Farsçalarına yer verilmemiş. Eyuboğlu'nun bu rubaî çevirileri, "Önsöz"de belirtildiğine göre, önce *Tercüme* dergisinde yayımlanmış. (Bk. s. 12).

Sabahattin Eyuboğlu, Hayyam rubaîsi çevirilerini ikinci defa olarak, 1969'da tekrar yayımlar: *Hayyam-Bütün Dörtlükler*, İstanbul 1969, (Cem Yay.), 174 s. Eserin bu baskısı, 1961'de neşredilen kitabına 162 yeni rubaî, üçüncü bir Önsöz ve sonuna ise Hayyam'ın Arapça bir şiirinin tercümesi eklenerek meydana getirilmiş bir eserdir. *Hayyam-Bütün Dörtlükler*'de toplam 322 rubaînin manzum olarak çevirisi yer alıyor. Rubaîlerin Farsçaları bu baskıda da yoktur.

Bu ikinci baskıdaki genişletilmiş şekliyle kitap Cem Yayınları tarafından müteaddit defalar basılmıştır. Son baskısı (10. baskı) 1988'dedir: *Hayyam- Bütün Dörtlükler*, İstanbul 1988, 208 s.]

22- Dr. Hüseyin Karakan, *Türkçe Hayyam-Antoloji*, İstanbul 1962, (Şiir Yay.), 160 s.

[Küçük bir Türkçe Hayyam antolojisi olan bu kitap, yazarın Hayyam'ı niçin sevdiğinden ve onun rubaîlerini kimlerin tercüme ettiğinden bahseden kısa bir "Önsöz" (s. 7-10)den sonra, "Şiirler" (s. 11-159) başlıklı bölümde Türkçe'de Hayyam'ın rubaîlerini tercüme edenlerin tercümelerinden örnekler seçimi ile oluşturulmuştur. Hüseyin Karakan, çeviri rubaîlerini seçtiği her şairin kısacık bir hayat hikâyesini de rubaî çevirilerinin baş tarafına koymuştur. Antolojide tercüme yer alan isimler şunlardır:

Yahya Kemal Beyatlı, Cemal Yeşil, Sabahattin Eyuboğlu, Rüştü Şardağ, Ahmet Aymutlu, Rifat Moralı, İhsan Hamâmî, Vasfî Mahir Kocatürk, Cemil Miroğlu, Necmi Tarkan, Orhan Veli Kanık, A. Kadir, Mustafa Enver Gökçe, Hüseyin Rifat, Feyzullah Sacit,

İshak Rafet (İşitman), Ahmet Hayyat, İbrahim Alaattin Gövsa, Muhyiddin Raif Yengin, İhsan Unaner, Hüseyin Karakan.

Kitabın en sonunda Karakan'ın kendisinin, Âsaf Halet Çelebi ve Abdülbâkî Gölpinarlı'nın tercümelerinden faydalanarak yaptığı çeviri denemeleri yer almaktadır. Bunların sayısı 34'tür.]

23- Yahya Kemal Beyathı, *Rubaîler ve Hayyam Rubaîlerini Türkçe Söylemiş, İstanbul 1963, (İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.), 60+3 s.; 2.b.: İstanbul 1983, 112 s.*

["Hayyam'ı alıp tercüme et derlerse
Öğrenmek için tâlib isen bir derse
Derdim ki rubaîsini nazmetmelisin
Hayyam onu Türkî'de nasıl söylerse"]

Yahya Kemal'in *Hayyam Rubaîlerini Türkçe Söylemiş*'inin girişinde yer alan bu rubaîsi, onun bu Hayyam tercümelerine de nasıl yaklaştığının, şiirleri nasıl bir titizlikle çevirdiğinin bir ifadesidir. Gerçekten de Türkçe'deki Hayyam tercümelemleri içinde en başarılı olduğu bir çok edebiyatçı ve edebiyat araştırmacısı tarafından ifade edilen *Hayyam Rubaîlerini Türkçe Söylemiş*, büyük şairin bu şiirleri yine rubaî vezinleriyle ve Hayyam'ın mısralarını mümkün olduğu kadar değiştirmeden meâlen, olduğu gibi aktarma cehdini taşıyan titiz ve en başarılı örnektir.

Yahya Kemal bu rubaî tercümelerini Hüseyin Daniş'in *Rubâiyyât-ı Omer Hayyam* (İstanbul 1927) kitabını esas alarak yapmıştır.

Yahya Kemal'in Hayyam rubaîleri tercümesi, kitabın "Rubaîler" isimli ilk bölümünü müteâkiben 49-112. sayfaları arasında yer alır ve toplam olarak 54 rubaînin tercümesi mevcuttur. Rubaîlerin Farsçaları hüsn-i hatla yazılarak kitaba konulmuştur.

Kitabın sonunda Yahya Kemal'in Hayyam çevirilerine ve bu eserin hazırlanışına dair Nihad Sami Banarlı'nın 4 sayfalık bir açıklayıcı yazısı vardır.]

24- Mehmed Nuri Gençosman, *Hayyam'dan Rubaîler*, Ankara 1963, (İş Bankası Yay.), 156 s.

["Hayyam Kimdir?" başlıklı bir girişten sonra (s. 7-13), rubaîler kısmı geliyor. Toplam 280 rubaînin manzum olarak tercümesi yapılmış. Kitabın sonunda küçük bir Sözlük yer alıyor (s. 155-156). Rubaîlerin Farsçalarına yer verilmemiş.]

25- Prof. Dr. Hamit Dilgan, *Şair Matematikçi Ömer Hayyam*, İstanbul 1964, (İTÜ Yay.), 29 s.

[Dilgan'ın, muhtevaca 1959'da yayımladığı *Büyük Matematikçi Ömer Hayyam* isimli eserinden farklı olan bu eseri, Hayyam'ı, matematik ve astronomi ilmindeki yeri ve çalışmaları etrafında incelemeye çalışmaktadır. Eserin sonunda Hayyam'ın iki rubaîsinin Farsçası ve tercümesi mevcuttur (s. 29).]

26- A. Kadir, *Bugünün Diliyle Hayyam*, İstanbul 1964, (İstanbul Matb.), 128 s.

["Önsöz" (s. 7-12)den sonra rubaîler üç bölüm halinde ele alınmış: "Şarap ve Aşk" (s. 13-56. 42 rubaî), "Tanrı'yla Konuşmalar" (s. 57-66. 8 rubaî), "Dünya, İnsanlar ve Özgürlük" (s. 67-118. 50 rubaî). Sonra da İçindekiler kısmı geliyor. Rubaîler temlerine göre bu üç bölüme ayrılmış. Toplam 100 rubaî serbest şiir tarzında çevrilmiş. Farsçalarına yer verilmemiş.]

27- Hamâmîzâde İhsan, *Ömer Hayyam Rubaîleri*, İstanbul 1966, (Altın Kitaplar Yay.), 352 s.

[Eser, Hamâmîzâde İhsan'ın vefatından sonra, oğlu Orhan Hamâmî tarafından neşredilmiştir. Prof. Ali Nihat Tarlan ve Mehmed Çavuşoğlu ise kitabı neşir öncesi gözden geçirmiştir. Eserin başında A. Nihat Tarlan'ın kısa bir Önsöz yazısı (s. 3-5) yer alıyor ki, bu yazıyı Yakup Kenan Necefzâde de 1968'de yayımladığı *Omer Hayyam ve Rubâileri-İran Edebiyatına Toplu Bir Bakış* isimli kitabına dercetmiştir. Bu Önsöz'de belirtildiğine göre, Hamâmîzâde İhsan bu rubâileri bir kaç kez elden geçirmiş, "nisbeten eski dille tercüme ettiklerini tekrar ele almış, dilini sadeleştirmiştir. Bir de mukaddime yazmıştır." Tarlan'a göre Hayyam'ı büyük şöhretine ulaştıran meşhur İngiliz edîbi Fitzgerald'dır. "Bu manzum ve meşhur tercüme ilk defa Londra'da 1859 yılında neşredilmiştir. Rubâileri, metinleri ve Fransızca tercümeleriyle Nicolas 1867'de neşretmiştir. Bundan sonra birçok tercümeleri intişar etmiştir." Tarlan'a göre Batılı'nın Hayyam'ın üzerine bu kadar düşüşü, onun "Avrupâî mizaca uygun gelişi" dolayısıyladır (s. 5).

Bu Önsöz'den sonra Kandemir'in *Kendi Ağzından Rıza Tevfik* (İstanbul 1943, s. 116) eserinden Rıza Tevfik'in Hamâmîzâde İhsan'ın rubâilerinin güzelliğinden bahsettiği küçük bir anekdot, "Rubâiyi Pek Severim" başlığıyla verilmiş (s. 6).

Daha sonra, yukarıda Ali Nihat Tarlan'ın bahsettiği, Hamâmîzâde İhsan'ın sağlığında, kitabın neşrinden önce yazdığı "Bir Kaç Söz" başlıklı mukaddime yazısı gelmektedir (s. 7). Hamâmîzâde İhsan'ın burada belirttiğine göre, tercüme ederken "Şu Hayyam'ındır, bu değildir, gibi bir inceleme yoluna" sapılmamıştır. "Bir Kaç Söz"ü "Borç Edası" başlığıyla oğul Orhan Hamâmî'nin yazdığı yazı izliyor (s. 8).

Eserde Hayyam'a ve mezarına ait iki adet renkli resim mevcuttur. Toplam 335 rubâinin eski yazı ile Farsçaları verilmiş ve manzum olarak tercümeleri yapılmıştır. Eski yazıları devrin meşhur ta'lik hattatı Kemal Batanay yazmıştır. Kitabın sonuna ise küçük bir Sözlük konulmuştur (s.347-352).]

28- Yakup Kenan (Necefzâde), Ömer Hayyam ve Rubâileri, İran Edebiyatına Toplu Bir Bakış, İstanbul 1968 (dış kapaktaki tarih: 1967), (Neşriyat Yurdu Yay.), 4+208 s.

[Kitapta Önsöz'den sonraki ilk 67 sayfa kısa hatlarla İran edebiyatına dair bilgiler ihtiva ediyor. "İran Edebiyatına Toplu Bir Bakış" başlıklı bu bölümde bir kaç paragraflık, bazan bir kaç satırlık kısa temaslara Sa'dî-i Şîrâzî, Hâfiz, Zahir-i Faryâbî, Firdevsî, Urffî, Câmî, Nizâmî gibi bir çok İran şairinden bahsediliyor. Bu bölümde, bazı şairlere ait resimler de yer almaktadır.

Kitabın "Hayyam'ın Biyografisi ve Edebî Şahsiyeti" başlıklı ikinci bölümü (s. 67-90), Türk ve İranlı yazarların Hayyam'a dair yazdıkları yazılardan teşekkül ediyor. Bunlar arasında şu Türk yazarların Hayyam'a dair yazıları yer almaktadır: Şemseddin Sami (*Kâmûsü'l-A'lâm'* daki Hayyam maddesi), Hüseyin Dâniş, Rıza Tevfik (Her ikisinin de yazıları *Rubâiyyât-ı Omer Hayyam* adlı eserlerinden alınmış.), Refî Cevat Ulunay (20 Mayıs 1965 tarihli *Milliyet*'te yayımlanmış bir yazısı), Ali Nihat Tarlan (Hamâmîzâde İhsan'ın 1966'da basılan *Omer Hayyam Rubâileri* adlı eserine yazdığı takriz), Vasfi Mahir Kocatürk, Hilmi Yücebaş ve Ender Gürol (*Dünya Edebiyatçıları Ansiklopedik Sozluğü* adlı eserinde yer alan Ömer Hayyam maddesi). Bu bölümün sonunda ise Yakup Kenan Necefzâde'nin kendisinin yazdığı "Bence Hayyam" başlıklı bir yazı vardır (s. 87-90).

Üçüncü bölüm "Türk Harfleriyle Hayyam'ın Farsî Rubâileri -Türkçe Tercümeleri ile Birlikte" başlığını taşımaktadır (s. 92-207). Bu bölümde rubâiler iki kısma ayrılarak tercüme edilmiş:

- "Hayyam'a Ait Olduğuna Kanaat Getirilen Rubâiler" (s. 93-166. Bu başlık altında 250 rubâi var).

- "Hayyam'a Ait Olduğu Şüpheli Bulunan Rubailer" (s. 166-207. Bu başlık altında ise 251'den 397'ye kadar toplam 146 rubaî var).

Rubaîlerin Farsçaları Latin harfleriyle verilmiş, sonra mensur tercümeleri yapılmış. Kitapta toplam 397 rubaî mevcut.

Kitabın en sonunda ise "Hayyam'ın Ölümü" adını taşıyan tek sayfalık bir kısım yer alıyor (s. 208).]

29- Abdülbaki Gölpınarlı, *Hayyam ve Rubailer*, İstanbul 1973, (İnkılâp ve Aka Yay.), 239 s.

[Eserin ilk 49 sayfasında Gölpınarlı, Ömer Hayyam'ın hayatını, düşüncelerini ve şiirlerinin mahiyetini anlatıyor. Bu kısım, "Hayyam ve Rubailer", "Hayyam'ın Düşünceleri" ve "Hayyam ve Şiir" başlıklarıyla üç bölüme ayrılmış. İlk başlık altında Hayyam'ın yaşadığı devir, Hayyam'ın hayatına dair bildiklerimiz, rubailerini yazışı, rubailerinin kendisine ait olanları, olmayanları hakkında söylenenler vs. hakkında bilgiler verilmektedir. "Hayyam'ın Düşünceleri" başlığı altında ise, Hayyam'ın bir inkârcı, mühlid olup olmadığına dair Gölpınarlı'nın görüşleri yer almaktadır. Daha sonra "Hayyam'da Şath", "Hayyam'da Tasavvuf", "Hayyam'da Melâmet", "Hayyam, Dünya ve Geçim", ve "Hayyam'da İnanç" ara başlıkları altında Hayyam'ın düşüncelerine dair yorumlara yer verilmektedir. "Hayyam ve Şiir" başlığı ise Hayyam'ın şiirlerinin özelliklerini, etkilerini ve Gölpınarlı'nın bu eserini hazırlarken izlediği yolu anlatan satırlardan teşekkül ediyor.

Rubaîler bölümü (s. 53-146) ise gruplara ayrılan rubailerin ortak temlerini vermeye matuf "Gidenler Çok, Gelen Yok!", "Bugün, Yarın", "Kendinde Ara!", "Melâmet Topu, Yokluk Meydanı", "Yeni Bir Âlem Gerek", "Akıl İşi Değil" başlıklarıyla bölünen altı kısımdan oluşuyor. Her ara başlığın öncesinde rubailerin muhtevâsına uygun resimler de konulmuş. Eserde böyle 7 adet renkli resim mevcut.

Rubaîler mensur olarak Türkçe'ye aktarılmış ve Farsçaları verilmemiştir. Ancak yukarıda zikredilen ara başlıklardan hemen sonra ikişer, üçer tane rubaînin Farsçaları orijinalleriyle birlikte mevcuttur. Kitapta Hayyam'ın 348 rubaîsinin tercümesi yapılmıştır. Rubaîler bölümünden sonra, bu rubaîlerde geçen bazı kelime, terkiib ve ıstılahları açıklayan "Açıklama" bölümü gelmektedir (s. 147-211). En sonda ise bir indekse yer verilmiştir.]

30- Rüşti Şardağ, *Rubaîler-Hayyam*, 1.bs., İstanbul 1973, (Milliyet Yay.), 276 s.

[Kitapta yer alan başlıklar şunlardır: "Ömer Hayyam'ın Kimliği" (s. 9-21), "Hayyam Rubailer" (s. 23-31), "Hayyam ve Bitip Tükenmez Sorular" (s. 33-39), "Hayyam, Din ve Ahlâk" (s. 41-49), "Hayyam ve Doğa" (s. 51-56), "Rubaîlerin Sanat Gücü" (s. 57-62), "Hayyam ve Özgürlük" (s. 63-66), "Hayyam'ın Olan Rubailer" (s. 67-70), "Hayyam'ın Olmayanlar" (s. 71-76), "Bizim, Rubaîleri Seçim Tutumumuz" (s. 77-82), "Dünyada Hayyam" (s. 83-89), "Bizde Hayyam" (s. 91-100), "Sonsöz" (s. 101-104), "Rubaîler" (s. 105-239), "Sözlük" (s. 241-274. Açıklamalarıyla özel isimlere, eser isimlerine ve kavramlara yer verilmiş.), "Kaynaklar" (s. 275-276).

Rubaîlerin yeni yazıyla Farsçaları da verilmiş. 267 rubaî çevirilmiş. Tercümeler aruz vezniyle manzum olarak yapılmış.

Şardağ'ın bu çalışması da, muhteva aynı olmakla birlikte, farklı isimlerle değişik yayınevleri tarafından bir kaç kez basılmıştır. Msl. 6. baskı: *Bütün Yönleriyle Hayyam Rubailer*, İstanbul 1985, 262 s.]

31- Ahsen Gürtin, *Ömer Hayyam-Rubaîler*, İstanbul 1975, 128 s.

["Hayyam", "Hayyam ve Felsefe", "Hayyam ve Tasavvuf", "Hayyam ve Taassup" a-ra başlıklarından teşekkül eden bir "Önsöz" (s. 1-8)den sonra 240 adet rubaînin manzum tercümeleri yapılmıştır. Farsçaları yoktur. Her bir rubaîye, temine göre müstakil başlıklar verilmiştir.]

32- Ruhi Tok, *Hayyam'a Reddiye ve Tenkîdiye*, İzmir 1983, 152 s.

[Kitabının "Önsöz"ünde (s. 3-7) Ruhi Tok, aslında Hayyam'a cephe almadığını, çünkü bugün piyasada dolaşan Hayyam rubaîlerinin hangisinin ona ait, hangisinin olmadığını bilinmediğini, fakat böyle de olsa, bu şiiirlerin, ihtivâ ettikleri fikirler ve duygularla okuyanlar üzerinde bozucu bir etki yaptığını söylemekte ve Hayyam'ın içkiye düşkünlüğü, ibadeti terki, âhireti boşlamayı içeren ahlâk bozucu rubaîlerine karşı, kendisinin hece veznîyle yazmış olduğu dörtlüklerle bu zararı bertaraf etmeye çalışmaktadır. Kitabın sonunda, genel bir değerlendirmenin yapılmaya çalışıldığı bir "Sonsöz" mevcuttur (s. 150-151).]

33- Amin Maalouf, *Semerkant*, (Terc. Esin Talu Çelikkın), İstanbul 1993, (Yapı Kredi Yay.), 249 s.

[Maalouf'un 1998'de Paris'te Fransızca olarak yayımlanan *Samarcande* romanının çevirisidir. Roman, Ömer Hayyam'ın muhayyel olarak meşhur Titanic gemisiyle birlikte battığı farzedilen *Rubâiyyât*'ının peşine düşmüş bir Batılı kahramanın yaşadıkları çerçevesinde gelişir ve bilhassa romanın ilk bölümlerinde, yaşadığı devir içerisinde Hayyam'ın hayatına da yer verilir. Roman yakın zamanlarda epey kabul görmüş ve tercümesinin müteaddit baskıları yapılmıştır.]

34- İsmail Emiroğlu, *Hayyam-Bütün Dörtlükler*, Ankara 1994, (Akış Yay.), 176 s.

[Kitapta herhangi bir önsöz yahut giriş mevcut değildir. Doğrudan doğruya rubaîlerin tercümesi verilmiştir. Tercümeler serbest olarak, şiir formunda çevrilmiştir. Toplam 163 rubaînin tercümesi mevcuttur.]

35- Harold Lamb - Ömer Rıza Doğrul, *Ömer Hayyam-Tarih ve Sanat Gözüyle*, İstanbul, tarihsiz, (Kanaat Kitabevi), 303 s.

[Amerikalı muharrir Harold Lamb'in yazmış olduğu eserde Türk tarihi ve kültürüne dair küçümseyici mahiyetteki yaklaşımların tashihi ve eserin Ömer Rıza Doğrul'un kendi bildikleri çerçevesinde tadili neticesinde teşekkül etmiş bir biyografi/biyografik roman denemesidir. Kitaba konusunun akışı içerisinde yer yer Hayyam'ın rubaîlerinin manzum ve mensur çevirileri de alınmıştır.]

36- (...), *Ömer Hayyam, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Okuyan İranlı Öğrenciler Günü Hatırası*, İstanbul tarihsiz, 2 s.

[İki sayfalık bir risalecik olarak yayımlanmıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 76631 numarrada kayıtlıdır. Kısaca, Ömer Hayyam'ın hayatına temas etmekte, İran edebiyatı için Hayyam'ın önemini anlatmakta ve bir kaç rubâsini aktarmaktadır.]

***

Buraya kadar haklarında açıklamalarla isimleri verilen bu kitaplardan başka bazı antolojik mahiyetteki eserlerde yahut konusunu doğrudan doğruya Hayyam'ın hayatından almayan, fakat işlediği tarihî devir veyahut şahsiyet dolayısıyla tâli kahramanlardan birisi olarak ondan bahseden tarihî romanlarda da Hayyam'ın hayatına dair temaslar ve rubaîle-

rinden bazılarının tercümeleleri yer almaktadır. Bunlardan bizim tespit edebildiklerimiz şunlardır:

37- Âsaf Halet Çelebi, *Seçme Rubaîler*, İstanbul 1945, 111 s.

[Kitap Farsça yazan şairlerden mensur olarak yapılmış rubaî tercümelerinden müteşekkil bir antolojidir. Kitapta Mevlânâ, Molla Câmî, Sultan Veled, Feridüddin Attar, Rûdegî, Hâfız-ı Şîrâzî, Nasirüddin Tûsî, Şebüsterî, Enverî gibi şairlerin arasında Hayyam'ın da bazı rubaîlerinin tercümesine yer verilmiş. Çelebi, rubaîleri bazı başlıklar altında gruplandırmıştır. Bunlardan "Aşka Dair Rubaîler" bölümünde 1 tane, "Tabiata Dair Rubaîler" bölümünde 5 tane, "Şaraba ve Mûsikîye Dair Rubaîler" bölümünde 12 tane, "Bedbin Rubaîler" bölümünde 19 tane ve "Müteferrik Rubaîler" bölümünde ise 7 tane olmak üzere toplam 44 Hayyam rubaîsinin tercümesi antolojiye alınmıştır. 100. sayfada yarım sayfalık kısa bir Hayyam biyografisi de mevcuttur.]

38- Orhan Veli, *Bütün Çeviri Şiirleri*, (Haz. Asım Bezirci), İstanbul 1982, s. 37-39.

[Orhan Veli Kanık'ın çeşitli dillerden yaptığı şiir çevirilerin toplandığı bu kitapta, şairin Ömer Hayyam'dan yapmış olduğu 8 adet rubaînin de tercümesi vardır (s. 37-39). Burada belirtildiğine göre bunlardan 2 tanesi *Tercume* dergisinde (19 .3. 1946), 2 tanesi *Vatan*'da (15. 11. 1953) ve 1 tanesi de *Yeni Sabah*'ta (16. 11. 1950) yayımlanmış. 4 tanesinin ise neşir yerleri bildirilmemiştir.

Kitabın sonuna "Şairler" başlığıyla (s. 111-140) notlar eklenmiş ve burada "İran Şiiri" başlıklı kısımda Mevlânâ ile birlikte Hayyam'ın da kısaca hayatı anlatılmış ve Rubâiyyât'ının Türkçe'ye çevirilerinden bazılarına temas edilmiştir (s. 115-116)].

39- Enver Behnan Şapolyo, *Anadolu Fatihî Alparslan*, İstanbul 1951, (Türkiye Yayınevi), 223 s.; 3. bs., İstanbul 1961, 220 s.

[Sultan Alparslan ve devri etrafında gelişen romanda Ömer Hayyam da Nizâmülmülk'ün sınıf arkadaşı, bilgin ve şair sıfatıyla ikinci planda bir kahraman olarak yer yer olayların akışı içinde görülmektedir. Ayrıca onun dördü manzum, yedisi mensur 11 rubaîsinin tercümesi de romana serpiştirilmiş bulunmaktadır.]

***

Bizim buraya kadar haklarında açıklamalarla sıraladığımız eserler, Hayyam'ın hayatına, şahsiyetine ve düşüncelerine dair kaleme alınmış yahut onun rubaîlerinin Türkçeye tercümelerini içeren, kitap olarak basılmış eserlerdi. Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi, kitap haline getirilmeyen, yazma olarak bir köşede unutulmuş²⁰ yahut dergi veyahut gazete sayfalarında kalmış rubaî tercümelerinin²¹,

²⁰ Biz yukarıda, yazı içinde bahsini ettiğimiz Müstecâbîzâde İsmet'in *Müntehab Rubâiyyât-ı Hayyam Tercümeleleri* isimli çalışması ile Mustafa Rüşdî b. Mehmed Tevfik'in *Hayyam* isimli eserinden başka, yazma olarak kalmış bir başka Hayyam rubaîleri tercümesi daha tesbit ettik ki, bu eser Şeyh Sa'dî'den yaptığı *Gulistan* ve *Bostan* çevirileri kitap halinde yayımlanmış olan Niğdeli Hakkı Eroğlu'nun kaleminin mahsulüdür. Müsvedde olarak kalmış olan bu Hayyam rubaîleri tercümesi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim ü-

Hayyam'a dair yazıların, inceleme ve araştırma ürünü makalelerin de mevcut olduğunu unutmamak gereklidir.

yesi Yard. Doç. Dr. Mustafa Çiçekler'in özel kütüphanesinde bulunan Hakkı Eroğlu'na ait bir defterin içindedir (s. 20-55). Burada önce rubâî nazım şekli hakkında kısaca bilgi aktaran Hakkı Eroğlu, sonra "Rubâîyyât" başlığı altında Farsçalarıyla birlikte 142 Hayyam rubâîsinin tercümesini vermiştir. Bu bölümün sonunda şu ifade mevcuttur: "Hayyam'ın bir kısım rubâîyyâtı da bilâhare ele geçtiğinden aşağıya derc edilmiştir."

Defterin 182-189. sayfalarında ise "Ömer Hayyam'ın Rubâîyyâtından Bir Kısım Daha" başlığı altında Türkçeye çevrilmeden 35 rubâînin, 3 beytin, 1 kıtanın Farsça metinleri yer almaktadır. (Bu vesile ile, kütüphanesindeki bu eseri görmemize, faydalanmamıza izin veren M. Çiçekler'e teşekkür ediyoruz).

- 21 Bunlardan tespit edebildiklerimiz yahut kendilerinden bahseden kaynaklarda kayıtlarını gördüklerimiz şunlardır:
- Receb Vahyî, "Rubâî (Ömer Hayyam'dan)". *Ceride-ı Süfiyye*, nr. 146, 24 Temmuz 1334/15 Şevval 1336/(6 Ağustos 1918), s. 444.
  - [Receb Vahyî, Hayyam'ın bu rubâîsinin altına, rubâideki fikri tenkit ve Hayyam'a cevap olarak kendisi de bir rubâî yazmıştır.]
  - Moralizâde Ahmed Rif'at (Ahmet Moralı), "Hayyam Rubâîleri", *İctihad*, 1922 yılı.
  - [Moralizâde Ahmed Rif'at'ın rubâî tercümeleri hakkında ağabeyi Nail Moralı, *Mutarekede İzmir-Onceleri ve Sonraları* (İstanbul 1976, s. 89-94) adlı kitabında şöyle demektedir: "Yahya Kemal, kardeşim Rif'at'ten sık sık bahsederdi. Ömer Hayyam'ı rubâî vezniyle tercümeyi benden başka en iyi başaran Rifat'tir, derdi".
  - Nail Moralı, kardeşinin Hayyam tercümelerinden 4 tane de örnek verir.]
  - İshak Refet (İşitman), "Hayyam'dan Tercümelere", *Türk Yurdu*, c.1/(21), nr.1/(195), Kânûn-ı sâni 1928, s. 52.
  - Cemil Miroğlu, "Ömer Hayyam'dan Rubâîler". *Butun Dünya*, nr. 26, Mart 1950, s. 369-375.
  - [Dergide bu rubâîler ayrı bir bölüm içinde yayımlanmıştır. Toplam 50 rubâînin manzum tercümesi verilmiş. Farsçaları yok. Sayfa aralarına 12 tane resim de konulmuş.]
  - Cemal Yeşil, "Hayyam Rubâîleri", *Varlık*, nr. 384-409, 1 Temmuz 1952-1 Ağustos 1954.
  - [Arada bazı sayılarda rubâî tercümeleri atlamaktadır. Kesintisiz olarak yayımlanmamıştır. Toplam olarak 34 tanesi rubâî vezniyle tercüme edilmiş. Cemal Yeşil'in bu çevirilerinin daha sonraları kitap haline gelip gelmediklerinin tespiti mümkün olmadı. Zira İstanbul kütüphanelerinin kataloglarında böyle bir kitap mevcut değildir.]
  - Ahmet Aymutlu, "Hayyam'dan Rubâîler", *Türk Sanatı*, nr. 52, Aralık 1956.
  - [Toplam 5 tane rubâî çevirisi var.]